

Sini Laitinen-Kuikka

Eläkkeistä ulkomailla:
Saksassa vireillä oleva
eläkeuudistus

**Eläketurvakeskuksen
katsauksia 2001:3**

2001

TIIVISTELMÄ

Katsauksessa kerrotaan Saksassa vireillä olevasta laajasta eläkeuudistuksesta. Osa uudistusta koskevista laeista on jo hyväksytty parlamentin molemmissa kamareissa, liittopäivillä ja liittoneuvostossa, mutta joiltakin keskeisiltä osin uudistus on vielä auki. Katsauksessa oleviin tietoihin voi siten vielä tulla muutoksia. Uudistuksen pääpiirteistä uskotaan kuitenkin päästävän yksimielisyyteen liittopäivien ja liittoneuvoston kesken, ja lopullisia päätöksiä odotetaan maaliskuuhun asti.

Uudistuksen keskeisenä tavoitteena on pitää lakisääteisen eläkemaksun taso vakana. Sen on arvioitu pysyvän alle 20 prosentissa eläkepalkkakaton alaisista palkoista vuoteen 2020 asti ja sen jälkeen alle 22 prosentissa vuoteen 2030 ulottuvalla tarkastelujaksolla. Työnantaja ja työntekijä maksavat maksun puoliksi. Työntekijä joutuu kuitenkin säästämään lisäeläkettä säilyttääkseen nykyisen eläketurvan tason. Työntekijöiden maksuosuus kasvaa siten suhteessa työnantajiin. Valtion osuutta kokonaiseläketurvan kustannuksista uudistus ei merkittävästi muuttaisi.

Maksutason vakiinnuttamiseksi lakisääteistä eläketurvaa leikataan jonkin verran. Muutokset koskevat vanhuuseläkkeitä, työkyvyttömyyseläkkeitä ja perhe-eläkkeitä. Eläkkeiden tason leikkaus toteutetaan usean vuoden aikana eläkkeiden tarkistuksia pienentämällä, ja leikkaus kohdistuu sekä maksussa oleviin että alkaviin eläkkeisiin. Keskituloisen, 45 vuotta eläkettä kartuttaneen palkansaajan nettoeläkkeen suhteessa maan keskimääräiseen nettopalkkaan on arvioitu laskevan nykyisestä 70 prosentista 67 prosenttiin vuoteen 2030 mennessä.

Uudistuksen toinen merkittävä tavoite on eläkesäästämisen lisääminen ja ulottaminen koskemaan kaikkia palkansaajia. Tällä tavoin lisätään myös yksilöllistä vastuuta eläketurvan järjestämisessä. Eläkesäästämällä on tarkoitus korvata lakisääteisen vanhuuseläkkeen leikkaukset. Säästäminen voi tapahtua yksilöllisesti tai työmarkkinoilla sovittuun lisäeläkesäästämiseen liittyvänä. Säästäminen on vapaaehtoista, mutta valtio tukee sitä verotuksen kautta. Valtion tuki kohdistuu erityisesti pieni- ja keskituloisille sekä lapsiperheille. Tuen saamiseksi työntekijän on itse maksettava tulojen mukaan määräytyvä vähimmäismaksu.

Uudistuksella pyritään myös vahvistamaan työnantajakohtaisesti järjestettyä rahastoitua lisäeläketurvaa. Sitä voi vastaisuudessa järjestää myös sellaisissa eläkerahastoissa, jotka ovat nykyisin yleisiä erityisesti anglosaksisissa maissa. Saksassa niitä ei tähän asti ole ollut.

Uudistuksessa tehdään myös pieniä parannuksia eläketurvaan: naisten mahdollisuutta kartuttaa omaa eläkettä parannetaan samoin eläkkeen karttumista nuorena ennen työelämäänsä tuloa.

Sisältö

TIIVISTELMÄ.....	1
Sisältö	3
1. Johdanto	5
2. Uudistuksen keskeiset kohdat.....	5
3. Lakisääteisen eläketurvan uudistaminen	7
4. Vapaaehtoisen eläkesäästämisen edistäminen	9
5. Työnantajakohtaisen lisäeläketurvan vahvistaminen	11
6. Työkyvyttömyyseläkkeiden uudistukset.....	12
7. Leskeneläkkeisiin esitetyt uudistukset	13
8. Arvioidut taloudelliset vaikutukset.....	13
9. Uudistuksesta käyty keskustelu.....	14
Keskeiset lähteet.....	16
LIITE: Esimerkkejä valtion tuesta eläkesäästämiselle	17

1. JOHDANTO

Saksan liittopäivät hyväksyi 26.1. 2001 hallituksen esityksen eläketurvaa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi. Osavaltioiden edustajista koostuva parlamentin toinen kamari, liittoneuvosto, hyväksyi osan uudistuksesta 16.2. 2001. Eräistä uudistuksen keskeisistä kohdista neuvotellaan vielä liittopäivien ja liittoneuvoston edustajien kesken. Liittoneuvostossa hallitus on riippuvainen uudistusta vastustaneen opposition tuesta ja avoinna olevat esitykset voidaan hyväksyä vain, jos neuvotteluratkaisu syntyy. Esityksen läpimeno on siten vielä osittain epävarma, ja sen yksityiskohtiin etenkin eläkesäästämistä koskevilta osin voi tulla muutoksia.

Uudistusta on pidetty merkittävimpanä 50 vuoteen Saksan eläketurvan historiassa. Sitä voinee tässä suhteessa verrata Ruotsissa parhaillaan toteutettavaan eläkeuudistukseen. Uudistustyö on ollut vireillä siitä lähtien, kun nykyinen sosiaalidemokratien ja vihreiden muodostama hallitus tuli valtaan syksyllä 1998. Jo edellisen hallituksen aikana hyväksyttiin laki eläkeuudistukseksi, mutta uusi hallitus ei saattanut sitä voimaan. Tähän aikaisempaan uudistukseen liittyi myös ns. demografinen tekijä eläkkeen määräytymisessä, josta Suomessakin oltiin kiinnostuneita. Siitä ollaan nyt luopumassa.

Uudistus koskee yksityisen sektorin palkansaajia ja joitakin itsenäisiä ammatinharjoittajia sekä maanviljelijöitä. Suurin osa itsenäisistä yrittäjistä sen sijaan jää uudistuksen ulkopuolelle. Se ei koske myöskään virkamiehiä eikä heihin rinnastettavia julkisen sektorin työntekijöitä. Uudistuksen ulkopuolelle jääviä eivät koske myöskään yksityistä eläkesäästämistä koskevat veroedut. Tarkoitus on kuitenkin laajentaa uudistus myöhemmin koskemaan myös koko julkista sektoria.

2. UUDISTUKSEN KESKEISET KOHDAT

Palkansaajien lakisääteinen eläketurva kustannetaan Saksassa työnantaja- ja työntekijämaksuin sekä valtionosuuksin. Koska 65 vuotta täyttäneiden odotettavissa olevan eliniän arvioidaan nousevan seuraavien kolmenkymmenen vuoden aikana keskimäärin kahdella vuodella ja eläkkeelläoloajan pitenevän keskimäärin 10 prosenttia, on eläkemaksun arvioitu nousevan nykyisestä 19,1 prosentista 24 - 26 prosenttiin eläkepalkkakaton alle jäävistä palkoista vuoteen 2030 mennessä.

Eläkeuudistuksen keskeisenä tavoitteena onkin pitää lakisääteisen eläkevakuutusmaksun taso vakaana tulevina vuosikymmeninä. Esitetyillä muutoksilla maksun on arvioitu pysyvän alle 22 prosentin tasolla vuoteen 2030 ulottuvalla tarkastelujaksolla.

Työnantajat ja työntekijät maksavat maksun nykyisin puoliksi. Uudistus merkitsisi, että työnantajien maksuosuus ei tulevaisuudessa nousisi merkittävästi. Jos työntekijät haluavat säilyttää nykyistä lakisääteistä eläkettä vastaavan vanhuuden turvan, he joutuisivat maksamaan lakisääteisen maksun lisäksi neljä prosenttia eläkepalkkakaton

alle jäävästä palkasta rahastoitua lisäeläkettä varten. Tämä olisi kuitenkin vapaaehtoista.

Valtion osuus palkansaajien lakisääteisen eläketurvan rahoituksesta on viime vuosina ollut noin 20 prosenttia eläkemenosta, tänä vuonna sen on arvioitu olevan noin 21 prosenttia. Tämä on noin viisi prosenttia eläkepalkkakaton alle jäävästä palkkasummasta. Uudistus ei vähentäisi valtion osuutta kokonaiseläketurvan rahoituksessa, sillä vaikka menot lakisääteisen eläketurvan osalta pienenisivät, eläkesäästämislle annettava verotuki vastaavasti kasvattaisi niitä.

Lakisääteisen maksun vakiinnuttamisen ohella eläkeuudistuksen toinen keskeinen tavoite on rakentaa lakisääteisen eläketurvan rinnalle kattava rahastoitu lisäeläketurva. Lisäeläkesäästäminen on vapaaehtoista, mutta ilman sitä eläketurvan taso heikkenee tulevaisuudessa. Jotta myös pieni- ja keskituloiset voisivat säästää lisäturvaa, valtio tukee säästämistä verovaroin. Tuki voidaan maksaa joko yksilöllisesti vakuutusyhtiössä, pankissa tai muussa rahastossa järjestetylle eläkesäästämislle tai työmarkkinoilla sovitulle työnantajakohtaiselle tai laajempaan sopimukseen perustuvalle lisäeläkesäästämislle, joka tapahtuu vakuutusyhtiössä, eläkekassassa tai työnantajan eläkerahastossa.

Uudistuksessa siis eläketurvan painopistettä siirretään jonkin verran lakisääteisestä, jakoperiaatteella kustannetusta vapaaehtoiseen, rahastoituun turvaan. Yksilöllinen vastuu eläketurvan järjestämisestä ja kustantamisesta lisääntyy. Lisäksi kotitalouksien säästämisen toivotaan näin kasvavan. Lakisääteinen eläke muodostaa kuitenkin edelleenkin eläketurvan keskeisimmän osan.

Uudistuksen tavoitteena on myös parantaa naisten mahdollisuuksia kartuttaa omaa eläkettä, parantaa nuorten vakuutusturvaa ja taata kaikkein pienituloisimmille eläkeläisille vähimmäisturva.

Uudistuksen pääkohdat:

- Lakisääteisten eläkkeiden tarkistusmenettelyä muutetaan niin, että pohjana on edelleen palkkojen kehitys, mutta valtion eläkesäästämislle maksama tuki pienentää tarkistuksia vuosina 2003 - 2010.
- Vuodesta 2011 lähtien vain osa palkkojen kehityksestä otetaan huomioon eläkkeitä tarkistettaessa.
- Säädetään laki tarveharkintaisesta perusturvasta.
- Säästämistä rahastoituihin lisäeläkkeisiin tuetaan verovaroin vuodesta 2002 alkaen. Tavoitteena on, että lisäeläkemaksut nousevat vuoteen 2008 mennessä neljään prosenttiin eläkepalkkakaton alle jäävistä tuloista.
- Työkyvyttömyyseläkkeiden myöntämisehtoja tiukennetaan ja niihin tulee varhennusvähennys. Tältä osin uudistus on jo tullut voimaan.
- Leskeneläketurvaa kohdennetaan lapsiperheille.
- Työnantajakohtaista lisäeläketurvan järjestämistä edistetään työ- ja verolainsäädännöllisin keinoin.

3. LAKISÄÄTEISEN ELÄKETURVAN UUDISTAMINEN

- Eläkkeiden tarkistusmenettelyä muutetaan niin, että eläkkeiden nousu hidastuu.

Eläkkeitä tarkistettiin aikaisemmin nettopalkkojen ja nettoeläkkeiden muutoksen mukaan. Bruttopalkkojen ja -eläkkeiden kehitystä tarkistettiin sosiaalivakuutusmaksuissa ja verotuksessa tapahtuneilla muutoksilla. Tarkoituksena oli pitää nettoeläkkeiden suhde nettopalkkoihin vakaana. Vuonna 2000 eläkkeitä tarkistettiin kuitenkin poikkeuksellisesti hintaindeksin muutoksen mukaisesti.

Uudistuksessa eläkkeiden tarkistusmenettelyä muutetaan niin, että lähtökohtana on bruttopalkkojen kehitys. Sitä tarkistetaan ainoastaan eläkemaksuissa tapahtuneilla muutoksilla. Huomioon otetaan kuitenkin sekä lakisääteiset maksut että valtion lisäeläkesäästämislain myöntämä tuki. Sen sijaan verotuksen ja muiden sosiaalivakuutusmaksujen muutoksilla ei enää ole vaikutusta eläkkeiden tarkistukseen.

Eläkesäästämislain myönnettävän tuen kasvu pienentää eläkkeiden tarkistuksia vuosina 2003 - 2010, jona aikana maksun on tarkoitus nousta yhdestä prosentista neljään prosenttiin bruttopalkkoista.

Eläkkeiden tarkistusmenettelyn muutos vaikuttaa myös kertyviin eläkeoikeuksiin, koska eläkkeen lähtötaso määrätään samalla kertoimella, jolla maksussa olevia eläkkeitä tarkistetaan.¹

Vaikka muut sosiaalivakuutusmaksut eivät enää vaikuta eläketarkistuksiin, eläkeläiset osallistuvat tulevaisuudessakin sairausvakuutus- ja hoitovakuutusmenojen kustantamiseen, sillä eläkkeistä perittään, kuten tähänkin asti, sairausvakuutus- ja hoitovakuutusmaksut.

- Vuodesta 2011 lähtien vain osa palkkojen muutoksesta otetaan huomioon eläkkeitä tarkistettaessa.

Hallituksen esityksen mukaan lakisääteisiä eläkkeitä olisi leikattu pienentämällä eläkepalkkaa asteittain vuodesta 2011 alkaen. Leikkaus olisi vaikuttanut vain alkaviin eläkkeisiin. Liittopäivillä esitystä muutettiin kuitenkin niin, että leikkaus toteutetaan eläketarkistusten yhteydessä, ja se vaikuttaa sekä maksussa oleviin että alkaviin eläkkeisiin.

¹ Eläkettä määrättäessä vakuutetun henkilökohtaisten tulopisteiden summa (eläkepalkkakaton alle jäävä palkka suhteessa vakuutettujen keskipalkkaan kunakin vuonna) koko vakuutusajalta kerrotaan ns. voimassa olevalla eläkearvolla (Aktueller Rentenwert). Voimassa olevaa eläkearvoa ja sen mukaisesti eläkkeitä tarkistetaan vuosittain. Kun eläkearvo vuonna 1992 otettiin käyttöön, se vastasi keskituloisen palkansaajan 1,5 prosentin vuotuisen eläkekattuman kuukausimäärää. Heinäkuusta 2000 lähtien eläkearvo on 48,58 DEM (uusissa osavaltioissa 42,26 DEM).

Lakisääteisen eläkkeen korvaavuustason (nettoeläke suhteessa aktiiviväestön netto-keskipalkkaan) on laskettu putoavan nykyisestä noin 70 prosentista noin 67- 68 prosenttiin vuoteen 2030 mennessä eläkkeensaajalla, joka on kuulunut vakuutukseen 45 vuotta ja jonka palkka on vastannut koko tämän ajan vakuutettujen keskipalkkaa. Tällaisia ns. standardieläkkeensaajia on nykyisistä eläkeläismiehistä 43 prosenttia ja naisista vain 5 prosenttia.

- Maksutaso ja eläketaso vakiinnutetaan

Laki velvoittaa maan tulevia hallituksia ryhtymään toimenpiteisiin, jos eläkevakuutusmaksu uhkaa 15 vuoden ennustejakson aikana nousta nykyisestä 19,1 prosentista pysyvästi yli 20 prosentin vuoteen 2020 mennessä ja yli 22 prosentin vuoteen 2030 mennessä. Vastaavasti hallitus veloitetaan ryhtymään toimenpiteisiin, jos edellä esitetty nettoeläkkeen korvaavuustaso uhkaa 15 vuoden tarkastelujaksolla pudota alle 67 prosenttiin nettokeskipalkasta.

- Naisten mahdollisuuksia kartuttaa eläkettä parannetaan

Nykyisin alle kolmevuotiaan lapsen hoitoajalta karttuu eläkettä toiselle lapsen vanhemmista keskituloisen vakuutetun ansioiden mukaan. Jos vanhempi on samanaikaisesti työssä, lasketaan karttumat lastenhoidosta ja työstä yhteen eläkepalkkakattorajaan asti (8700 DEM eli 26 448 FIM/kk vuonna 2001). Vakuutusmaksut näiltä ajoilta maksetaan valtion varoista. Lisäksi alle 10-vuotiaan lapsen hoitoaika jatkaa oikeutta työkyvyttömyyseläkkeeseen niillä, jotka ovat jääneet kotiin hoitamaan lasta, ja aika otetaan heillä huomioon esim. määrättäessä työkyvyttömyyseläkettä tulevan ajan osalta.

Uudistuksessa eläkkeen karttumista lastenhoitoajalta lisätään nykyiseen nähden niin, että 3-10- vuotiaan lapsen osa-aikatyössä olevan vanhemman eläkekarttumaa korotetaan näiltä vuosilta 50 prosentilla, enintään keskituloisen vakuutetun eläkekarttumaa vastaavaksi. Tällaisen hyvityksen saaminen edellyttää, että vakuutusaikaa lastenhoitoaika mukaan lukien on vähintään 25 vuotta, kun eläkettä aikanaan määrätään.

Jos alle 10-vuotiaita lapsia on kaksi, karttuu eläkettä myös kotona olevalle vanhemmalle. Alle 3-vuotiaan lapsen hoidon ajalta karttuma on sama kuin nykyisin. Sen lisäksi 3-10 -vuotiaiden lasten hoidosta karttuma olisi 33 prosenttia keskituloisen vakuutetun ansioista.

Omaisuuksien osituksessa avioerotilanteessa otetaan nykyisin huomioon karttuneet lakisääteiset eläkeoikeudet. Tuomioistuimen päätöksellä eläkeoikeudet jaetaan avioliittovuosien ajalta tasan puolisoitten kesken. Eläkeoikeutta 'luovuttava' puoliso voi myös luovuttamisen sijasta 'ostaa' toiselle puolisolle erotusta vastaavan eläkeoikeuden tai korvata lisämaksuin menettämänsä karttuman. Puolisot voivat sopia eläkeoikeuksien erotuksen hyvittämisestä myös muulla tavoin kuin eläkeoikeuksien jakamisella.

Eläkeuudistuksessa eläkeoikeuksien jakamismahdollisuus ulotetaan koskemaan kaikkia aviopareja. Enemmän eläkettä kartuttanut puoliso voi avioliiton aikana luovuttaa eläkeoikeuttaan vähemmän eläkettä kartuttaneelle.

- Nuorten vakuutettujen turvan parantaminen

Nykyisin vakuutushistoriaan voi tulla eläkettä pienentäviä aukkoja esimerkiksi silloin, kun nuori jää työttömäksi, sairastuu pitkäaikaisesti tai tulee raskaaksi ja jää äitiyslomalle ennen kuin on ehtinyt siirtyä opinnoista työelämään. Nämä ajat luetaan vastaisuudessa vakuutusajaksi eläkettä määrättäessä. Ne korottavat esim. työkyvyttömyyseläkkeessä tulevalta ajalta karttuvaa eläkettä.

- Eläkeläisille taataan vähimmäistoimeentulo

Saksassa ei ole kansaneläkejärjestelmää eikä muutakaan vähimmäiseläkettä niille, jotka eivät ole oikeutettuja lakisääteiseen työeläkkeeseen. Toimeentulotuen hakeminen koetaan usein leimaavaksi, ja sen hakemista rajoittaa myös se, että lapset ja vanhemmat ovat toisiinsa nähden elatusvelvollisia iästä riippumatta. Eläkeläiselle myönnetty tuki voidaan periä takaisin hänen lapsiltaan.

Eläkeuudistukseen liittyy erillinen laki, jolla taataan tarveharkintainen vähimmäisturva 65-vuotta täyttäneelle tai 18-vuotta täyttäneelle täysin työkyvyttömälle henkilölle. Tätä etuutta ei peritä takaisin muilta perheenjäseniltä. Tuen hakemista helpotetaan niin, että hakemus voidaan jättää eläkelaitokselle, ja eläkelaitos veloitetaan informoimaan asiakkaitaan mahdollisuudesta saada tätä vähimmäisturvaa.

- Tiedottamista karttuneesta eläketurvasta lisätään

Eläkelaitokset veloitetaan uudistuksen jälkeen tiedottamaan vuosittain kaikille vakuutetuilleen karttuneen eläketurvan määrästä. Tällä tavoin halutaan auttaa vakuutettuja arvioimaan lisäturvan tarvettaan ja rahastoituun lisäeläkkeeseen maksettavien maksujen suuruutta.

4. VAPAAEHTOISEN ELÄKESÄÄSTÄMISEN EDISTÄMINEN

- lisäeläkesäästäminen on vapaaehtoista
- se voi olla yksilöllistä: vakuutusyhtiössä, pankissa tai muussa rahalaitoksessa
- se voi liittyä työnantajakohtaiseen lisäeläketurvaan: vakuutusyhtiössä, eläkekassassa tai eläkerahastossa
- säästämistä tuetaan verotuksessa kiinteällä markkamääräisellä tuella tai enintään neljällä prosentilla lakisääteisten maksujen palkkakatosta
- maksettujen eläkemaksujen on säilytettävä nimellisarvonsa eläkkeen alkamiseen asti
- eläkkeen on oltava elinikäinen
- säästöeläkkeitä verotetaan

Uudistuksen tavoitteena on, että lakisääteisen eläkkeen tasoon tehtävät leikkaukset korvataan yksilöllisellä tai työnantajan kanssa sovitulla eläkesäästämällä. Säästämi-

nen on vapaaehtoista, mutta sitä tuetaan verovaroin. Tukea aletaan maksaa vuoden 2002 lopullisen verotuksen perusteella ja määräykset siitä tulevat tuloverolakiin.

Tukeen ovat oikeutettuja kaikki, jotka maksavat sosiaalivakuutuslain mukaisia pakollisia eläkevakuutusmaksuja. Palkansaajien lisäksi tukeen ovat siten oikeutettuja ansiosidonnaista työttömyyspäivärahaa, sairauspäivärahaa tai muuta sosiaalivakuutuksen toimeentuloetuutta saavat sekä alle 3-vuotiaan lapsen hoidon perusteella eläkevakuutukseen kuuluvat.

Tukea voidaan maksaa yksilölliselle eläkesäästämislain mukaisella järjestetystä vakuutusyhtiöstä otettuna eläkevakuutuksena tai pankissa tai muussa rahastossa sovittuna eläkesäästämisenä. Eläkelaitosta voi vaihtaa vain 10 vuoden välein.

Tukea voidaan maksaa myös työnantajakohtaiseen tai laajempaan työmarkkinoilla sovittuun rahastoitettuun lisäeläketurvaan, joka voi olla järjestetty vakuutusyhtiössä, eläkekassassa tai työnantajan eläkerahastossa.

Pankki- ja rahastosäästämiseen tulee liittyä eläkkeen maksusuunnitelma ja vakuutus pitkäikäisyyden varalta (osa maksusta käytetään tähän). Eläkkeen tulee siis olla elinikäinen järjestämistavasta riippumatta. Järjestelyn tulee taata, että maksetut eläkemaksut säilyttävät nimellisarvonsa siihen asti kun eläkkeen maksu alkaa, ja että eläkkeet maksetaan samansuuruisina tai kasvavina kuukausierinä vähintään 85-vuotiaaksi asti. Eläkkeet voivat määräytyä joko maksu- tai etuusperusteisesti. Eläkkeen maksun alkamisen tulee olla sidottu tiettyyn ikään (aikaisintaan 60-vuotiaasta alkaen) tai lakisääteisen työkyvyttömyys- tai vanhuuseläkkeen alkamiseen.

Tuki maksetaan käytännössä siten, että työntekijä liittyy veroilmoitukseen todistuksen vuoden aikana eläkejärjestelyyn maksamistaan maksuista. Verovirasto laskee lopullisen verotuksen yhteydessä tuen määrän ja maksaa markkamääräisen tuen suoraan vakuutetun eläketilille.

Täyden tuen saaminen edellyttää, että saaja on itse maksanut tietyn vähimmäismaksun eläketililleen. Vaadittava kokonaismaksu, oma vähimmäismaksu ja tuki yhteensä, määräytyy niistä bruttotuloista, joista peritään lakisääteinen eläkevakuutusmaksu (vuonna 2001 ylätuloraja on 104 400 DEM eli 317 376 FIM). Verovuodelta 2002 vaadittava kokonaismaksu on vähintään prosentti näistä tuloista ja nousee vuoteen 2008 mennessä asteittain 4 prosenttiin. Jos maksuja on maksettu vähemmän, tuki pienenee vastaavasti. Pienituloisimmilla oman maksun alaraja on kiinteä: yksin asuvalla 176 DEM, yhden lapsen perheillä 147 DEM ja kaksi tai useampilapsisilla perheillä 117 DEM vuonna 2008.

Kun markkamääräinen lisä on täysimääräinen vuonna 2008, se on naimattomalle vakuutetulle 300 DEM vuodessa ja naimisissa olevalle 600 DEM (tai 2 x 300 DEM jos molemmat vakuutettuja). Jokaisesta lapsesta, josta maksetaan lapsilisää², tuki nousee 360 DEM.

.....
² Lapsilisää maksetaan alle 18-vuotiaasta lapsesta, alle 21-vuotiaasta työttömästä lapsesta, alle 27-vuotiaasta opiskelevasta lapsesta ja työkyvyttömästä lapsesta ilman ikäraja. Lapsilisä 18-vuotta täyttäneestä lapsesta edellyttää, että lapsen omat tulot eivät ylitä määrättyä tulorajaa.

Jos kiinteä markkamääräinen tuki on alle neljä prosenttia työntekijän eläkepalkkakatton alle jäävästä bruttopalkasta, maksetaan erotus veronpalautuksena. Esimerkkejä tuen määrästä on koottu liitteeseen.

5. TYÖNANTAJAKOHTAISEN LISÄELÄKETURVAN VAHVISTAMINEN

Viime vuosina työnantajakohdaisiin lisäeläkejärjestelmiin kuuluvien työntekijöiden määrä on kääntynyt laskuun³. Tämän kehityssuunnan muuttamiseksi lakiuudistus pyrkii eri tavoin vahvistamaan tätä eläketurvan toista pilaria.

Valtion eläkesäästämislain myöntämä tuki voidaan maksaa myös työnantajakohdaiseen tai laajempaan työmarkkinasopimukseen perustuvaan rahastoituu lisäeläkejärjestelmään. Uusi laki velvoittaa työnantajan maksamaan osan palkasta lisäeläkevaikutukseen työntekijän niin halutessa. Jos työnantaja on jo järjestänyt työntekijöilleen lisäeläketurvaa eläkekassassa tai eläkerahastossa, voi työnantaja täyttää työntekijän vaatimuksen myös maksamalla maksut tähän järjestelmään.

Yleisiä määräyksiä vapaakirjaoikeuden syntymisestä muutetaan uudistuksessa niin, että vapaakirjaoikeuden tulee syntyä viimeistään, kun työntekijä on kuulunut järjestelmään viisi vuotta ja on täyttänyt 30 vuotta siitä erotessaan (työpaikkaa vaihtaessaan). Nykyisin rajat ovat 10 vuotta ja 35 vuotta.

Työnantajat järjestävät nykyisin lisäeläketurvaa tavallisimmin kirjanpidollisiin varauksiin perustuvina suorina eläkelupauksina. Lisäeläketurvaa järjestetään myös yhden tai useamman työnantajan yhteisissä avustuskassoissa (*Unterstützungskassen*) ja eläkekassoissa (*Pensionskassen*). Avustuskassat ovat työnantajaa vähemmän sitovia kuin eläkekassat, koska työntekijällä ei ole laissa turvattua oikeutta eläkkeeseen tällaisesta kassasta. Eläkekassat ovat vakuutusvalvonnan alaisia, ja erityisesti suuret yritykset ja konsernit ovat järjestäneet työntekijöilleen lisäeläketurvaa niissä. Myös eläkevakuutuksia käytetään jonkin verran.

Uutta verotukea voidaan maksaa edellä mainituista vain eläkekassoihin ja eläkevaikutuksiin. Eläkeuudistus tekee kuitenkin mahdolliseksi myös anglosaksisissa maissa yleisten työnantajakohdaisten eläkerahastojen (*Pensionsfonds*) perustamisen. Kirjanpidollisiin varauksiin perustuvat eläkeoikeudet ja avustuskassoissa järjestetty lisäeläketurva voidaan siirtää näihin rahastoihin, jolloin verotukea voidaan maksaa myös niille.

---

³ Vanhoissa osavaltioissa työnantajakohdaista lisäeläketurvaa on järjestetty 64 prosentille teollisuusalan ja 28 prosentille kaupanalan työntekijöistä. Uusissa osavaltioissa vastaavat osuudet ovat 16 ja 20 prosenttia.

6. TYÖKYVYTTÖMYYSELÄKKEIDEN UUDISTUKSET

- Ammatillinen työkyvyttömyyseläke poistuu.
- Eläkkeen myöntämiskriteerejä muutettiin.
- Eläkkeen karttumista 'tulevalta ajalta' parannettiin, mutta samalla otettiin käyttöön varhennusvähennys.

Työkyvyttömyyseläkkeitä koskevilta osin eläkeuudistus on jo hyväksytty ja tullut voimaan tämän vuoden alusta.

Työkyvyttömyyseläkkeitä oli aikaisemmin kaksi: ansiotyökyvyttömyyseläke (*Rente wegen Erwerbsunfähigkeit*) ja ammatillinen työkyvyttömyyseläke (*Rente wegen Berufsunfähigkeit*). Näistä jälkimmäinen on osatyökyvyttömyyseläke, joka myönnetään, jos hakija tulee työkyvyttömäksi omaan ammattiinsa. Ansiotyökyvyttömyyseläke myönnetään, jos hakija on kyvytön tekemään mitään työtä. Nämä korvattiin yhdellä työkyvyttömyyseläkkeellä (*Erwerbsminderungsrente*), joka voidaan myöntää täytenä tai osaeläkkeenä työkyvyttömyysasteen mukaan.

Myös eläkkeen lääketieteellisiä myöntämiskriteerejä on tiukennettu. Täysi työkyvyttömyyseläke myönnetään uuden lain mukaan, jos hakijan työkyky lääketieteellisin kriteerein tarkasteltuna on alentunut niin, ettei hän kykene tekemään työtä kolmea tuntia päivässä. Osa-eläke myönnetään hakijalle, joka kykenee työskentelemään enintään kuusi tuntia päivässä. Jos osatyökyvyttömyyseläkkeeseen oikeutettu ei tosiasiassa saa osa-aikaista työtä, voidaan hänelle kuitenkin myöntää täysi eläke. Ne, jotka ovat täyttäneet 40 vuotta 1.1.2001 voivat edelleen saada myös ammatillista työkyvyttömyyseläkettä.

Työkyvyttömyyseläkkeisiin tehdään uudistuksen jälkeen varhennusvähennys, joka voi olla enintään 10,8 prosenttia eläkkeen määrästä. Vastaavasti tulevan ajan karttumaa on lisätty, niin että koko aika eläketapahtumasta 60 vuoden ikään kartuttaa eläkettä. Tähän asti viidestä viimeisestä vuodesta on otettu huomioon vain kolmannes. Uudistuksen tarkoituksena on pitää erilaiset varhaiseläkkeet ikääntyvän työntekijän kannalta "saman arvoisina". Tulevan ajan parannuksella turvataan samalla nuorempien työkyvyttömiä eläkkeen taso.

7. LESKENELÄKKEISIIN ESITETYT UUDISTUKSET

- Leskeneläke kohdistetaan entistä selvemmin lapsiperheille; lapsettomille alle 45-vuotiaille leskille maksetaan eläkettä vain kahden vuoden ajan.⁴
- Leskeneläkkeen tasoa lasketaan 60 prosentista 55 prosenttiin, mutta eläkkeeseen maksetaan tasasuuri korotus jokaisesta huolettavasta lapsesta. Jo kaksi lasta kasvattaneelle tämä merkitsee pientä nousua eläkkeeseen.
- Eläkettä pienentävät tulevaisuudessa ansio- ja eläketulojen lisäksi omaisuustulot (valtion tukema lisäeläke ei kuitenkaan pienennä eläkettä).
- Tuloraja, jonka ylittävät tulot vähentävät eläkettä "jäädytetään" nykyiselle tasolle kymmeneksi vuodeksi eli vuoteen 2011 asti.

Uudistuksen yhtenä keskeisenä tavoitteena on, että naiset palaisivat lasten kasvetua nopeammin ainakin osa-aikaisesti työelämään ja osallistuisivat siihen siten pitempään. Eläkkeenmaksajien nykyiset reservit saataisiin näin paremmin käyttöön.

Edellä on kerrottu niistä toimenpiteistä, joilla naisten mahdollisuuksia riittävän oman vanhuuseläketurvan kartuttamiseen pyritään parantamaan. Tällä tavoin riippuvuutta leskeneläkkeestä ja ylipäänsä puolison elatuksesta vähennettäisiin.

Uudistuksen on tarkoitus tulla leskeneläkkeen osalta voimaan jo vuonna 2001, mutta se ei koskisi niitä, jotka ovat leskiä lain voimaan tullessa eikä niitä perheitä, joissa puolisoista vanhempi on täyttänyt 40 vuotta. Näillä perheillä ei katsota olleen riittävää mahdollisuutta varautua uudistukseen lisäeläkettä säästämällä.

8. ARVIOIDUT TALOUDELLISET VAIKUTUKSET

Arvio hallituksen esityksen mukaisen uudistuksen taloudellisista vaikutuksista lakisääteisiin eläkkeisiin on koottu taulukkoon 1. Hallituksen esitys muuttui liioppäivillä niin, että uudistuksen vaikutus esim. eläketasoon on toisenlainen kuin taulukossa esitetty. Uusia laskelmia ei kuitenkaan vielä ole ollut käytettävissä. Koska uudistuksen kokonaiskustannusvaikutukset eivät liioppäivillä oleellisesti muuttuneet, ovat hallituksen esityksen mukaiset luvut kuitenkin suuntaa antavia.

Liioppäivillä tehdyn päätöksen mukaan eläkkeiden taso putoaa sekä ennen vuotta 2011 että sen jälkeen eläkkeelle siirtyneillä. Vuoden 2011 jälkeen alkavissa eläkkeissä ns. standardieläkkeen korvaavuustaso säilyy 67 - 68 prosentissa vielä vuonna 2030 eikä putoa 64 prosenttiin niin kuin hallituksen esityksen mukaan olisi käynyt. Leikkaukset kohdentuvat siten tasaisemmin kaikkiin eläkkeensaajiin. Kustannusvaikutukset ovat jokseenkin samat.

⁴ Nykyisin alle 45-vuotiaalle lapsettomalle leskelle maksetaan ensimmäisten kolmen kuukauden ajan 60 prosenttia edunjäätäjän eläkkeestä/eläkeoikeudesta ja sen jälkeen 25 prosenttia siitä. Alle 18-vuotiaan lapsen huoltajalle, työkyvyttömälle tai 45-vuotta täyttäneelle leskelle maksetaan 60 prosenttia edunjäätäjän eläkkeestä. Lesken omat tulot pienentävät eläkettä kolmen ensimmäisen kuukauden jälkeen, jos ne ylittävät 1283 DEM kuukaudessa (+ 272 DEM/lapsi). Eläkkeestä vähennetään 40 prosenttia ylitteestä.

TAULUKKO 1: Uudistuksen vaikutukset työntekijöiden ja toimihenkilöiden lakisääteisiin eläkkeisiin hallituksen esityksen mukaan¹

	2001	2002	2003	2004	2005	2010	2020	2030
Nykyisen lainsäädännön mukaan, %								
Eläkemaksu	19.1	19.2	19.1	19.2	19.0	19.5	20.6	23.6
Eläkkeen taso	69.0	69.7	69.7	70.2	68.0	69.5	69.3	69.6
Uudistuksen kokonaisvaikutus (lakisääteinen turva) %								
Eläkemaksu	19.1	19.0	18.8	18.9	18.7	18.5	19.6	21.8
Vaikutus maksuun	0.0	-0.2	-0.3	-0.3	-0.3	-1.0	-1.0	-1.8
Eläkkeen taso ¹ : 2020 ja 2030 alkavat Maksussa olevat ja vuoteen 2011 mennessä alkavat ⁵	69.0	70.0	69.3	70.6	68.3	69.0	67.2 69.3	64.4 68.6
Vaikutukset liittovaltion talouteen (lakisääteisen turvan osalta), mrd DM								
Valtion yleinen tuki lakisääteisiin eläkkeisiin	0.0	-0.3	-0.9	-0.9	-1.3	-3.3	-5.0	-13.2
Maksut lastenhoitoajalta	0.0	-0.2	-0.3	-0.3	-0.3	-1.3	-1.7	-3.8

Lähde: Entwurf eines Gesetzes...15.11.2000

1 Hallituksen esitykseen tehtiin kuitenkin liittopäivillä muutoksia, jotka vaikuttavat mm. eläkkeiden tasoon.

Taulukossa on otettu huomioon työkyvyttömyyseläkkeiden jo voimaan tullut uudistus. Perhe-eläkeuudistuksen on puolestaan arvioitu olevan kustannusneutraali.

Valtion tuki lakisääteiseen eläkejärjestelmään pienenee uudistuksen myötä vähitellen, mutta samaan aikaan tuki rahastoihin lisäeläkejärjestelmiin nousee. Vuonna 2008 sen on arvioitu olevan noin 20 miljardia Saksan markkaa vuodessa. Taloudellisesti uudistus pienentäisi ennen kaikkea työnantajien tulevaa maksurasitusta. Tämän puolestaan odotetaan vaikuttavan myönteisesti hintakehitykseen, työllisyyteen ja sitä kautta koko kansantalouteen.

9. UUDISTUKSESTA KÄYTY KESKUSTELU

Hallitus julkaisi uudistusesityksensä ensimmäisen kerran jo syyskuussa 2000. Osavaltioiden painostuksesta siihen tehtiin kuitenkin muutoksia vielä samalla viikolla marraskuussa, kun esitys annettiin liittoparlamentille. Uudistuksen oli tarkoitus tulla voimaan jo vuoden 2001 alusta, mutta osavaltiot katsoivat, että niiden verotulot pienenevät kohtuuttomasti, jos uudistus toteutetaan niin pian. Vuonna 2000 hyväksytty vero-uudistus pienentää nimittäin osavaltioiden verotuloja ilman eläkeuudistustakin.

⁵ Maksussa olevien ns. standardieläkkeiden tason suhteessa keskituloisen nettopalkkaan ei juurikaan oleteta muuttuvan, koska nettopalkkoja laskettaessa on otettu huomioon valtion tukema lisäeläkesäästäminen palkkoja pienentävänä. Lähtöoletuksena siis on, että eläkesäästäminen toteutuu odotetulla tavalla. (Stellungnahme des Verbandes...1.12.2000)

Kristillisdemokraattisen opposition lisäksi ammattiliitot ovat vastustaneet uudistusta voimakkaasti. Niiden on ollut vaikea hyväksyä sitä, että uudistus muuttaa kokonaiseläketurvan rahoitusrakennetta niin, että työnantajien maksuosuus pienenee ja työntekijöiden kasvaisi.

Erimielisyyttä on ollut siitä, tulisiko eläkesäästämisen olla pakollista vai ei. Joidenkin mielestä vapaaehtoisuus kannustaa oma-aloitteisuuteen, toisten mielestä se taas johtaa tosiasiaassa liian pieneen eläketurvaan. Muun muassa uudistuksesta vastaava työministeri Riester oli alun perin pakollisuuden kannalla.

Eläkesäästämisen osalta uudistusta on vakuutus- ja pankkialalla pidetty liian monimutkaisena ja byrokraattisena. Useimmat nykyiset henki- ja eläkevakuutukset eivät täytä eläkesäästämisen kriteerejä. Valtion tuen tai verovähennyksen saamiseksi on siksi otettava uusi vakuutus tai sovittava muu säästötapa. Koska verovähennysoikeus on kuitenkin ensimmäisinä vuosina pieni, jotkut pelkäävät, että tämä johtaa eläkesäästämisen lisääntymisen sijasta vähäisempään säästämiseen.

Myös lakisääteisten eläkelaitosten liitto VDR, joka on keskeinen vaikuttaja Saksan eläkepolitiikassa, suhtautui uudistusesitykseen aluksi erittäin kriittisesti. Se arvosteli esitystä mm. siitä, että uudistuksen tavoitteena on pitää maksutaso vakaana, mutta tulevaa eläkkeen tasoa on sen jälkeen enää vaikea arvioida. Liitto kiinnitti huomiota myös siihen, että uudistuksessa lakisääteistä turvaa ainoastaan korvataan eläkesäästämällä, ei täydennetä. Säästöeläkkeillä korvataan vanhuuden turvan menetyksiä, mutta uudistus leikkaa koko lakisääteistä turvaa, myös lakisääteisiä työkyvyttömyys- ja perhe-eläkkeitä. Liittopäivät vastasivat VDR:n kritiikkiin siltä osin, että lakisääteisten eläkkeiden leikkaus toteutetaan eläketarkistusten yhteydessä liiton esittämällä tavalla eikä eläkepalkkaa pienentämällä siten kuin hallitus oli esittänyt.

Naisjärjestöt ovat arvostelleet uudistusta siitä, että säästöeläkkeeltä ei vaadita sukupuolineutraaleja tariffeja. Lakisääteistä eläkettä karttuu miehille ja naisille yhtä paljon, kun taas naisten pidempi odotettavissa oleva elinikä pienentää heidän säästöeläkkeitään verrattuna miesten eläkkeisiin. Säästöeläkkeisiin ei hallituksen esityksen mukaan liity myöskään minkäänlaista veloitetta tarkistaa maksussa olevia eläkkeitä.

Liittoneuvosto hyväksyi 16.2. 2001 uudistuksen siltä osin, kuin liittopäivät olisivat yksinäänkin voineet viedä uudistuksen läpi. Sen sijaan siltä osin kuin uudistus edellyttää myös liittoneuvoston hyväksymistä esitystä käsitellään edelleen liittopäivien ja liittoneuvoston yhteisessä sovitteluvaliokunnassa. Liittoneuvoston hyväksymistä edellyttävät eläkesäästämistä ja vähimmäisturvaa koskevat lait, joilla on vaikutusta osavaltioiden menoihin ja tuloihin. Jos tältä osin ei päästä ratkaisuun, on epävarmaa saataanko myöskään jo hyväksytyjä muutoksia kaikilta osin voimaan. Lopullista ratkaisua uudistuksen toteutumisesta odotetaan maaliskuun aikana.

KESKEISET LÄHTEET

Bundesministerium für Arbeit und Sozialordnung. Internet kotisivut osoitteessa:
www.bma.de

Entwurf eines Gesetzes zur Reform der gesetzlichen Rentenversicherung und zur Förderung eines kapitalgedeckten Altersversorgevermögens. Gesetzentwurf des Bundesregierung 15.11.2000. Bundesministerium für Arbeit und Sozialordnung.

Die rentenreform 2000: Ein mutiger Schritt zu mehr Sicherheit. Stand November 2000. Bundesministerium für Arbeit und Sozialordnung.

Uudistuksessa tehdään myös pieniä parannuksia eläketurvaan: naisten mahdollisuutta kartuttaa omaa eläkettä parannetaan samoin eläkkeen karttumista nuorena ennen työelämään tuloa.

Die Welt Wirtschaft Online. www.welt.de. Syyskuu 2000 - helmikuu 2001.

Pensions International, November 2000, December 2000, January 2001, February 2001. Dominus publishing Ltd. United Kingdom.

Molkentin Uwe. Rentenberechnung Studententext Nr. 21. Rechtsstand: 01.07.2000. Verband Deutscher Rentenversicherungsträger.

Rund um die Rente. Die deutsche gesetzliche Rentenversicherung im Überblick. Ausgabe 2000. Verband Deutscher Rentenversicherungsträger.

Sondergutachten des Sozialbeirats zur rentenreform. Berlin, den 2. Februar 2001.

Stellungnahme des Verbandes Deutscher Rentenversicherungsträger vom 1.12.2000 für die öffentliche Anhörung durch den Ausschuss für Arbeit und Sozialordnung des Deutschen Bundestages von Montag 11.12.2000, bis Mittwoch, den 13.12.2000.

Übersicht über das Sozialrecht. Stand 1. Januar 1997. Bundesministerium für Arbeit und Sozialordnung.

LIITE: ESIMERKKEJÄ VALTION TUESTA ELÄKESÄÄS- TÄMISELLE

ESIMERKKI 1:

Yksinasuvan lapsettoman palkansaaja A:n bruttopalkka on 50 000 DEM vuodessa. Rahastoeläkkeeseen maksettavan maksun tulee yhdessä valtion tuen kanssa olla vähintään 4 prosenttia palkasta eli 2000 DEM. Valtion tuki on 300 DEM, joten A:n tulee itse maksaa vähintään 1700 DEM. Tämän A tekeekin vuoden 2008 aikana. Verovirasto laskee vuoden 2008 lopullista verotusta määrätessään, kuinka suuren veroedun A saa, jos bruttopalkasta vähennetään sekä 1700 DEM että 300 DEM. Koska veroetu A:n tapauksessa on 565 DEM eli suurempi kuin 300 DEM:n tuki, maksetaan erotus veronpalautuksena.

ESIMERKKI 2:

Perheetön opiskelija B on ansainnut vuoden 2008 aikana 10 000 DEM, joten hänen kokonaismaksunsa verotuen saamiseksi tulee olla vähintään 400 DEM. Jos tästä vähennettäisiin 300 DEM, omaksi maksuosuudeksi jäisi 100 DEM. Se on kuitenkin vähemmän kuin pienin oma maksu, joka B:n tapauksessa on 176 DEM. B maksaa siis itse 176 DEM, ja valtio maksaa lisäksi lopullisen verotuksen yhteydessä 300 DEM. Vuoden kokonaiseläkesäästö on 476 DEM.

ESIMERKKI 3:

Osa-aikatyötä tekevän yhden lapsen yksinhuoltaja C:n bruttopalkka vuonna 2008 on 30 000 DEM, josta 4 prosenttia on 1200 DEM. Valtion tuki hänelle on 300+360 DEM, joten C:n on maksettava itse 540 DEM. C:n tapauksessa veroetu on pienempi kuin markkamääräinen tuki, joten vain tuki maksetaan. Kun C:n lapsi oli alle 3-vuotias ja C hoiti häntä kotona, valtion tuki oli sama, mutta C maksoi itse vain vähimmäismaksun 147 DEM vuodessa.

ESIMERKKI 4:

D:llä on vaimo ja kaksi lasta, joita vaimo hoitaa kotona. D:n vuosipalkka vuonna 2008 on 60 000 DEM, josta 4 prosenttia on 2400 DEM. Valtion tuki D:n perheelle on yhteensä 1320 DEM ($2 \times 300 + 2 \times 360$). Oma maksuosuus on 1080 DEM. Perheelle maksetaan lisä myös vaimosta edellyttäen, että vaimolla on oma lisäeläkesopimus. Puolisot voivat keskenään sopia, kuinka maksu jaetaan ja kumman eläkesäästöjä lapsista maksettavat lisät kerryttävät. D:n perheessä jako on tehty niin, että D:n eläkesäästöihin menee oma maksuosuus $1080 + 300 = 1380$ DEM ja vaimon säästöihin $300 + 360 + 360 = 1020$ DEM. Koska markkamääräinen tuki yhteensä on suurempi kuin veroetu olisi, maksetaan pelkästään tuki.

ESIMERKKI 5:

Kahden lapsen vanhemmat E ja F ovat molemmat ansiotyössä, ja heidän yhteiset bruttovuosiansionsa ovat 150 000 DEM, joista 4 % on 6000 DEM. Markkamääräinen tuki on saman suuruinen kuin D:n perheessä (1320 DEM), joten omaksi maksuosuudeksi puolisoille jää yhteensä 4680 DEM. Verovähennys on yhteensä 590 DEM suurempi kuin markkamääräinen tuki, joten se maksetaan veronpalautuksena. Perheen saama verotuki on siten yhteensä $1320 + 590 = 1910$ DEM vuonna 2008.

Eläketurvakeskuksen ajankohtaiskatsaukset vuonna 2001

1/2001	Eläke- ja muun sosiaaliturvan kehittäminen
2/2001	Katsaus vuoden 1999 vastuunjakoon
3/2001	Eläkkeistä ulkomailla: Saksassa vireillä oleva eläke-uudistus

ISSN 1236-7737